ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΑΡΙΣΤΕΙΑΣ JEAN MONNET
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
JEAN MONNET EUROPEAN CENTRE OF EXCELLENCE
NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ: ΜΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Μαρία Κρότση

Κωνσταντίνος Παπασπυρόπουλος

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2018

Copyright 2018

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΑΡΙΣΤΕΙΑΣ JEAN MONNET
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
Κλεομένους 22Α, 106 75 Αθήνα
Τηλ. 210 7220508 Fax: 210 3617711
Email: jmcenter-athens@pspa.uoa.gr, www.jmce.gr

All rights reserved

Το Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet δεν υιοθετεί πολιτικές ή άλλες θέσεις. Καταβάλλει, μάλιστα, προσπάθεια να παρουσιάζονται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του και στο μέτρο του δυνατού όλες οι υπάρχουσες απόψεις. Οι αναλύσεις και οι γνώμες που δημοσιεύονται σε όλες τις εκδόσεις του Ευρωπαϊκού Κέντρου Αριστείας Jean Monnet θα πρέπει να αποδίδονται αποκλειστικά στους ίδιους τους συγγραφείς και να μην θεωρούνται ότι αντιπροσωπεύουν απαραίτητα τις απόψεις του Κέντρου, του Διοικητικού Συμβουλίου του, της διεύθυνσης ή των κατά περίπτωση και καθ' οιονδήποτε τρόπο συνεργαζομένων φορέων.

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ……. 3

Α ΤΜΗΜΑ –Θεωρητικό υπόβαθρο …… 5

Α.1. Περιβαλλοντικός πρόσφυγας: ορισμοί, εννοιολογικό περιεχόμενο. 5

Α.2. Διεθνές Προσφυγικό Δίκαιο και «Περιβαλλοντικός/ κλιματικός πρόσφυγας» ……. 10

Α.3. Ευρωπαϊκή πολιτική…… ….... 15

Β' Τμήμα: Παραδείγματα χωρών που υφίστανται κλιματικές αλλαγές και μεγάλο κίνδυνο εσωτερικής και εξωτερικής μετακίνησης πληθυσμών …. 17

Β.1. Το παράδειγμα του Μπαγκλαντές …… 18

Β.2. Μαλδίβες …… 21

Β.3. Σομαλία …..…… 23

Β.4. Λάος και Καμπότζη …… 24

Γ. Επίλογος-Καταληκτικά συμπεράσματα …….. 26

ΠΗΓΕΣ …… 28

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι παγκόσμιες τάσεις αποτυπώνουν μία αύξηση των εκτοπισμών και των αναγκαστικών μετακινήσεων εξαιτίας περιβαλλοντικών διαταράξεων. Τα επόμενα χρόνια, οι μεταναστευτικές ροές που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή αναμένεται να αυξηθούν, ιδίως στις φτωχότερες χώρες του κόσμου. Όπως αναφέρεται σε Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τη σχέση μεταξύ μετανάστευσης και κλιματικής αλλαγής (2015), αυτό συμβαίνει επειδή η αλλαγή του κλίματος αναμένεται να αυξήσει τη συχνότητα και τη σοβαρότητα των ακραίων περιβαλλοντικών συμβάντων, όπως η ξηρασία, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, οι πλημμύρες και οι τυφώνες[1]. Οι εξαναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών λόγω κλιματικών αλλαγών και φυσικών καταστροφών σε μεγάλες πόλεις χωρών όπως της Αφρικής και της Ασίας, οι οποίες επηρεάζονται ήδη από υπερπληθυσμό και κακές οικονομικές συνθήκες, θα οδηγήσουν σε ραγδαία αστικοποίηση, συνακόλουθη αύξηση αναγκών στέγασης και εργασίας, αύξησης των τιμών των τροφίμων εξαιτίας της μείωσης της γεωργικής παραγωγής και κοινωνικές συγκρούσεις για την εκμετάλλευση των λιγοστών φυσικών πόρων[2]. Αυτό με τη σειρά του θα έχει αντίκτυπο στην ανθρώπινη κινητικότητα, γεγονός που θα οδηγήσει πιθανώς σε σημαντική αύξηση των μεταναστευτικών ροών και της μετατόπισης πληθυσμών.

Το 1988, η Jacobson ανέφερε ότι «οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες αποτελούν το μεγαλύτερο κομμάτι προσφύγων στον κόσμο»[3]. Ακολούθησε ο Myers, ο οποίος προβλέπει ότι «το 2050, οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες θα φθάσουν τους 150 με 200 εκατομμύρια πρόσφυγες»[4]. Αυτοί οι αριθμοί είναι αξιοσημείωτοι λαμβάνοντας υπόψη ότι 200 εκατομμύρια πρόσφυγες θα αποτελέσουν το 2,2% του προβλεπόμενου παγκόσμιου πληθυσμού για το έτος 2050. Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την

[1] European Commission, Migration and environmental change: examining the relationship, September 2015, http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/migration_in_response_to_environmental_change_51si_en.pdf [τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

[2] Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες (2012), Οι πρόσφυγες του κόσμου. Σε αναζήτηση αλληλεγγύης, Σύνοψη.

[3] Όπως παρατίθεται σε Stijn Neuteleers(2011):, "Environmental Refugees, A misleading Notion for a genuine problem", *Ethical perspectives,* Vol.18, no.2, σελ.229-248, και βλ. Richard Black(2001), "Environmental refugees: myth or reality?" ,University of Sussex, New Issues In Refugee Research, Working Paper No. 34

[4] Ibid.

καταπολέμηση της ερημοποίησης εκτιμά ότι 135 εκατομμύρια άνθρωποι θα εκτοπισθούν το 2045, ως αποτέλεσμα της ερημοποίησης[5].

Ωστόσο, οι δεσμοί μεταξύ της αλλαγής του κλίματος και της μετανάστευσης δεν είναι καθόλου απλοί και άμεσοι. Οι ειδικοί κλιματικοί παράγοντες συχνά είναι δύσκολο να απομονωθούν από άλλες περιβαλλοντικές προκλήσεις, γι' αυτό είναι σημαντικό να εξετάσουμε μια ευρύτερη σχέση μετανάστευσης και περιβάλλοντος[6]. Η πέμπτη έκθεση αξιολόγησης της Διακυβερνητικής Ομάδας για την Κλιματική Αλλαγή (AR5), η οποία είναι η πιο ολοκληρωμένη και σχετική ανάλυση της κλιματικής αλλαγής, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι θα επηρεαστούν από την αλλαγή του κλίματος. Οι συνέπειές της, θα γίνουν αισθητές άμεσα και έμμεσα μέσω της διαθεσιμότητας των πόρων και των μετακινήσεων του πληθυσμού, με τη διάδοση των συνεπειών σε ολόκληρο τον κόσμο[7].

Η εργασία, λοιπόν, θα διαρθρωθεί σε δύο τμήματα, στο πρώτο τμήμα θα γίνει μία θεωρητική προσέγγιση της έννοιας περιβαλλοντικός πρόσφυγας και στο δεύτερο τμήμα θα εξεταστεί μέσα από παραδείγματα χωρών της Αφρικής και της Ασίας, η επίδραση των περιβαλλοντικών διαταραχών και πιο συγκεκριμένα των κλιματικών αλλαγών στην μετακίνηση του πληθυσμού. Στο πρώτο τμήμα θα αναλυθεί η θεωρητική εξέλιξη του ορισμού του «περιβαλλοντικού πρόσφυγα», και θα εξεταστεί κατά πόσο ο εκτοπισμός προσώπων εξαιτίας περιβαλλοντικών αλλαγών θα μπορούσε να ενσωματωθεί στον παραδοσιακό ορισμό του «πρόσφυγα», όπως δίδεται από την Σύμβαση της Γενεύης του 1951. Θα μπορούσε να εφαρμοσθεί ο ορισμός του «πρόσφυγα» σε κατηγορίες προσώπων που έχουν εκτοπισθεί σε διεθνή σύνορα εξαιτίας περιβαλλοντικών/κλιματικών αλλαγών; Επίσης, το δεύτερο τμήμα θα αποτυπώσει συνοπτικά τις μετακινήσεις του πληθυσμού κάποιων χωρών, ώστε να

[5] Όπως παρατίθεται σε Baher Kamal, Climate Migrants Might Reach One Billion by 2050, 21 Aug 2017, διαθέσιμο σε https://reliefweb.int/report/world/climate-migrants-might-reach-one-billion-2050 [τελευταία πρόσβαση: 03/01/2018]

[6] *IOM, Migration and Climate Change, https://www.iom.int/migration-and-climate-change-* [τελευταία πρόσβαση: 10/01/2018]

[7] European Commission, Migration in response to environmental change, September 2015, Issue51http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/migration_in_response_to_environmental_change_51si_en.pdf [τελευταία πρόσβαση: 10/01/2018]

δούμε την επίδραση των κλιματικών/ περιβαλλοντικών αλλαγών στη μετακίνηση του πληθυσμού. Μία από τις χώρες που θα διερευνηθούν είναι το Μπαγκλαντές, καθώς έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από κλιματικές αλλαγές, παρουσιάζει έντονη αστικοποίηση και τα τελευταία έτη, ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών έχει εισέλθει στην Ευρώπη στα πλαίσια της παρούσας προσφυγικής κρίσης. Τέλος, η εργασία θα αποτυπώσει κάποιες καταληκτικές παρατηρήσεις χρήσιμες στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ατζέντας για τη μετανάστευση για τα επόμενα χρόνια.

Α ΤΜΗΜΑ –Θεωρητικό υπόβαθρο

Α.1. Περιβαλλοντικός πρόσφυγας: ορισμοί, εννοιολογικό περιεχόμενο

Η χρήση του όρου «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» τοποθετείται χρονικά στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Πρώτη επίκληση του όρου έγινε από τον Lester Brown του World Watch Institute το 1970[8], όμως ο ορισμός που έχει γίνει ευρέως αποδεκτός και χρησιμοποιείται από την ακαδημαϊκή κοινότητα, περιλαμβάνεται στο έγγραφο εργασίας του Περιβαλλοντικού Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών του 1985 και αποδίδεται στον ερευνητή Essam El-Hinnawi. Σύμφωνα με τον El- Hinnawi, ως «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» ορίζονται «εκείνοι που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την παραδοσιακή τους κατοικία, προσωρινά ή μόνιμα, εξαιτίας μιας σημειούμενης περιβαλλοντικής διαταραχής (φυσικής ή/και προκαλούμενης από τον άνθρωπο), η οποία θέτει σε κίνδυνο την ύπαρξή τους ή/και έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής τους»[9]. Ο ίδιος προσθέτει ότι «με τον όρο περιβαλλοντική διατάραξη νοείται κάθε φυσική, χημική ή/και βιολογική αλλαγή στο οικοσύστημα(ή στους βασικούς πόρους), η οποία το καθιστά, προσωρινά ή μόνιμα ακατάλληλο προς υποστήριξη της ανθρώπινης ζωής»[10]. Ο El- Hinnawi έφερε σε δημόσια συζήτηση την

[8] Morrissey, J.,(2012), "Rethinking the 'debate on environmental refugees': from 'maximilists and minimalists' to 'proponents and critics" , *Journal of Political Ecology,* Vol: 19, σελ.36-49

[9] Όπως παρατίθεται σε Laura Story Johnson(2010), "Environment, Security and Environmental Refugees", *Journal of Animal & Environmental Law*, Vol:1, σελ.231-232, μετάφραση του ορισμού στην ελληνική "those people who have been forced to leave their traditional habitat, temporarily or permanently, because of a marked environmental disruption (natural and/or triggered by people) that jeopardized their existence and/or seriously affected the quality of their life. By 'environmental disruption' in this definition is meant any physical, chemical and/or biological changes in the ecosystem (or resource base) that render it, temporarily or permanently, unstable to support human life".

[10] Ibid, σελ.232

έννοια «περιβαλλοντικός πρόσφυγας», και άνοιξε το δρόμο σε νέες μελέτες και ορισμούς πάνω στην έννοια «περιβαλλοντικός πρόσφυγας».

Ο El- Hinnawi περιγράφει τρεις τύπους περιβαλλοντικών προσφύγων στο άνωθεν αναφερόμενο έγγραφο εργασίας, εκείνων που έχουν εκτοπισθεί λόγω προσωρινών περιβαλλοντικών καταστροφών (είτε φυσικών είτε προκαλούμενων από ανθρώπινο παράγοντα), εκείνων που έχουν εκτοπισθεί λόγω δραστικών περιβαλλοντικών αλλαγών και εκείνων που μεταναστεύουν βάσει της σταδιακής επιδείνωσης των περιβαλλοντικών συνθηκών[11]. Σύμφωνα με την Johnson, ο τελευταίος (τρίτος) τύπος περιβαλλοντικού πρόσφυγα (από την κατηγοριοποίηση του El- Hinnawi) ομοιάζει με την έννοια του οικονομικού μετανάστη[12]. Η Johnson υποστηρίζει ότι οι έννοιες «οικονομικός μετανάστης» και «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» συνδέονται, και σημειώνει ότι όταν η περιβαλλοντική υποβάθμιση οδηγεί σε υποβάθμιση της ανθρώπινης διαβίωσης, ένα άτομο μπορεί να θεωρηθεί παράλληλα «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» και «οικονομικός μετανάστης», αφού ο τελευταίος μπορεί να εξαναγκασθεί εξαιτίας της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της συνακόλουθης υποβάθμισης της ποιότητας της διαβίωσης του, να εγκαταλείψει τον τόπο κατοικίας του προς αναζήτηση καλύτερης ζωής[13].

Σύμφωνα με τον ορισμό του El- Hinnawi, «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» είναι εκείνο το πρόσωπο που εξαναγκάζεται να μετακινηθεί/εκτοπισθεί (από την κατοικία του) μόνιμα ή προσωρινά εξαιτίας περιβαλλοντικών διαταράξεων, χωρίς να γίνεται επιμέρους εξειδίκευση αυτών των περιβαλλοντικών διαταραχών με βάση το είδος, και την ένταση της αλλαγής, ούτε ενδιαφέρει εάν ο εκτοπισμός ή η μετακίνηση πληθυσμού λαμβάνει χώρα μέσα στα σύνορα της χώρας ή εκτός συνόρων σε γείτονες ή τρίτες χώρες. Συνήθως όσοι μετακινούνται λόγω περιβαλλοντικών/κλιματικών αλλαγών εκτοπίζονται σε διάφορα τμήματα στο εσωτερικό των χωρών που πλήττονται, όμως έχουν καταγραφεί και μετακινήσεις ανθρώπων που διέσχισαν διεθνή σύνορα λόγω περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

[11] Ibid
[12] Ibid, σελ.235
[13] Ibid

Το επόμενο βήμα στην εξέλιξη του ορισμού του «περιβαλλοντικού πρόσφυγα», έγινε από την ερευνήτρια Jacobson του Worldwatch Institute, σε κείμενο εργασίας της, το 1988. Σύμφωνα με την Jacobson, οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες αποτελούσαν, κατά τη δεκαετία συγγραφής του έργου της, τον μεγαλύτερο αριθμό εκτοπισμένων ανθρώπων σε παγκόσμιο επίπεδο και διέκρινε στη προσπάθεια ορισμού της έννοιας, τρεις ευρείες κατηγορίες περιβαλλοντικών προσφύγων: «εκείνους που εκτοπίστηκαν προσωρινά λόγω μιας τοπικής διαταραχής όπως μία χιονοστιβάδας ή ενός σεισμού, σε εκείνους οι οποίοι μεταναστεύουν επειδή η περιβαλλοντική καταστροφή υπονομεύει την επιβίωση τους ή θέτει σε σοβαρό κίνδυνο τη ζωή τους, και σε εκείνους που εγκαταστάθηκαν εκ νέου σε άλλη περιοχή είτε εξαιτίας της υποβάθμισης του εδάφους, η οποία οδήγησε σε ερημοποίηση, είτε εξαιτίας άλλων μόνιμων και μη βιώσιμων αλλαγών στο οικιστικό τους περιβάλλον»[14]. Με βάση τον ορισμό της Jacobson, για την απονομή του όρου «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» απαιτείται εκτοπισμός προσωρινός ή μόνιμος, χωρίς να γίνεται, όπως και στον ορισμό του El- Hinnawi, διάκριση μεταξύ εσωτερικού ή εξωτερικού(εντός ή εκτός συνόρων) και μεγάλη σημασία δίδεται στην ένταση, το είδος και στη διάρκεια της περιβαλλοντικής διαταραχής.

Τη δεκαετία του 1990, πολλοί ακαδημαϊκοί και ερευνητές ασχολήθηκαν με τις κλιματικές αλλαγές και νέοι ορισμοί δόθηκαν στην έννοια του «περιβαλλοντικού πρόσφυγα». Ο καθηγητής Norman Myers, το 1995, προσπάθησε να δώσει νέο περιεχόμενο, βασιζόμενος στις περιβαλλοντικές εξελίξεις της δεκαετίας του 1990. Σύμφωνα με τον Myers, ως περιβαλλοντικοί πρόσφυγες ορίζονται «εκείνοι που δεν μπορούν να εξασφαλίσουν ασφαλή διαβίωση στις παραδοσιακές τους πατρίδες λόγω περιβαλλοντικών παραγόντων ασυνήθιστης έκτασης»[15]. Ως περιβαλλοντικοί παράγοντες ασυνήθιστης έκτασης μπορούν να χαρακτηριστούν η ερημοποίηση, η

[14] Jacobson, J. L(1988) "Environmental Refugees: A yardstick of habitability". Worldwatch Paper 86, *Worldwatch Institute*, Washington D.C., σελ.37-8, μετάφραση στην ελληνική του κάτωθι "1) those displaced temporarily because of a local disruption such as an earthquake or avalanche, 2) those who migrate because of environmental degradation that undermines their livelihood or threatens their health, or 3) those who resettle because land degradation has resulted in desertification or because of other permanent and untenable changes in their habitat".

[15] Όπως παρατίθεται σε Ramlogan, R. (2004), *The developing world and the environment*, Lanham, MD: University Press of America, μετάφραση στην ελληνική του κάτωθι "Environmental refugees have been defined as persons who can no longer gain a secure livelihood in their traditional homelands because of what are primarily environmental factors of unsual scope".

ξηρασία, η αποψίλωση, η διάβρωση του εδάφους και άλλες μορφές υποβάθμισης του εδάφους[16].

Από την άλλη πλευρά, πολλοί έχουν αμφισβητήσει τον όρο «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» και αναφέρονται σε «περιβαλλοντικούς μετανάστες». Για παράδειγμα, ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης και η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες έχουν προτείνει και χρησιμοποιούν τον όρο «περιβαλλοντικός μετανάστης». Με βάση τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης ως «περιβαλλοντικοί μετανάστες» ορίζονται «εκείνοι οι άνθρωποι ή ομάδες προσώπων, οι οποίοι για επιτακτικούς λόγους έκτακτων ή σταδιακών αλλαγών στο περιβάλλον που επηρεάζουν δυσμενώς τις ζωές τους ή τις συνθήκες διαβίωσης τους, είναι αναγκασμένοι ή κατ' επιλογήν να εγκαταλείψουν τον τόπο διαβίωσής τους, προσωρινά ή μόνιμα, και οι οποίοι εκτοπίζονται είτε ενδοσυνοριακά είτε διασυνοριακά»[17]. Ο ορισμός του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης αναγνωρίζει τόσο την εσωτερική όσο και την εξωτερική μετακίνηση και εκτοπισμό πληθυσμών, αναφέρεται, ομοίως, σε μόνιμη ή προσωρινή μετακίνηση/μετεγκατάσταση και περιλαμβάνει τον εκτοπισμό πληθυσμών εξαιτίας φυσικών καταστροφών, αλλά και την επιλογή των ανθρώπων να μετακινηθούν εξαιτίας επιδεινούμενων συνθηκών.

Πολλοί ερευνητές έχουν χαρακτηρίσει την έννοια «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» ως «όρο χωρίς νομική βάση, ο οποίος δημιουργεί παρερμηνείες και σύγχυση»[18]. Κάποιοι θεωρούν ότι είναι δύσκολο να θεμελιωθεί άμεσος αιτιακός δεσμός μεταξύ περιβαλλοντικής υποβάθμισης και μετανάστευσης. Για παράδειγμα, σε περιπτώσεις πλημμύρας, σεισμού και άλλων περιβαλλοντικών φαινομένων, προβλέπονται αρκετοί τρόποι απόκρισης με τη μετανάστευση να αποτελεί μία από τις προτεινόμενες λύσεις[19].

---

[16] Ibid.

[17] Discussion Note: Migration and the Environment, Ninety-Fourth Session, MC/INF/288, σελ.2, μετάφραση στην ελληνική του "Environmental migrants are persons or groups of persons who, for compelling reasons of sudden or progressive changes in the environment that adversely affect their lives or living conditions, are obliged to leave their habitual homes, or choose to do so, either temporarily or permanently, and who move either within their country or abroad".

[18] David Keane (2004), The Environmental Causes and Consequences of Migration: A Search for the Meaning of Environmental Refugees, *The Georgetown International Environmental Law. Review,* Vol.16, σελ.217

[19] Βλ. Morrissey, J.,(2012), "Rethinking the debate on environmental refugees: from maximilists and minimalists to proponents and critics", υποσημ.8

Επίσης, σε άλλα κείμενα γίνεται διάκριση μεταξύ των αιτιών που οδηγούν σε περιβαλλοντική μετανάστευση δηλαδή μεταξύ κινδύνων σχετιζόμενων με κλιματικές αλλαγές και μεταξύ παραδοσιακών περιβαλλοντικών κινδύνων[20]. Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι η ιδιότητα του πρόσφυγα πρέπει να παρέχεται μόνο στα άτομα που αναγκάζονται να μεταναστεύσουν εξαιτίας των κλιματικών αλλαγών. Οι κίνδυνοι, οι σχετιζόμενοι με τις κλιματικές αλλαγές διαφέρουν από τους παραδοσιακούς περιβαλλοντικούς κινδύνους, επειδή οφείλονται σε ανθρωπογενείς εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου[21].

Σύμφωνα με τους Giannini και Docherty, έρευνες εκτιμούν «ότι ο αριθμός των προσφύγων εξαιτίας κλιματικών αλλαγών θα ξεπεράσει, μέχρι το 2050, τον αριθμό των «παραδοσιακών προσφύγων», δηλαδή όσων δικαιούνται προστασίας σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951, και το πρωτόκολλο του 1967»[22]. Συνεχίζουν δε ότι «οι κλιματικές αλλαγές αποτελούν περιβαλλοντικό φαινόμενο μείζονος σημασίας, στο οποίο έχει συμβάλλει η ανθρώπινη δραστηριότητα»[23]. Αυτό είναι μάλιστα και το πιο διαδεδομένο επιχείρημα όσων υποστηρίζουν την προστασία των προσφύγων εξαιτίας κλιματικών αλλαγών, ότι δηλαδή ο ανθρώπινος παράγοντας συμβάλλει καθοριστικά στην επιδείνωση των κλιματικών αλλαγών. Ο Bell θεωρεί ότι «η κλιματική αλλαγή μπορεί ήδη να δημιουργεί περιβαλλοντικούς πρόσφυγες», και ότι είναι πιθανό η κλιματική αλλαγή να αποτελέσει τη πιο σημαντική αιτία περιβαλλοντικών διαταραχών στα επόμενα χρόνια[24]. Για τη κατανόηση της έννοιας «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» είναι απαραίτητο να εξεταστεί το διεθνές πλαίσιο προστασίας των προσφύγων και να αναλυθεί το ερώτημα εάν θα μπορούσε να εισαχθεί ο περιβαλλοντικός είτε εάν αποδεχτούμε τον όρο κλιματικός πρόσφυγας στον ορισμό του πρόσφυγα, όπως αποδίδεται από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951. Το ερώτημα που θα πρέπει να διερευνηθεί είναι κατά πόσο ο

[20] Brittan J Bush(2013)., "Redefining Environmental Refugees", *Georgetown Immigration Law Journal*, Vol. 27, σελ.553-577
[21] Ibid.
[22] Giannini T., Docherty.B (2009), "Confronting a Rising Tide : A Proposal for a Convention on Climate Change Refugees", *Harvard Environmental Law Review*, vol. 33, no. 2, σελ.349
[23] Ibid.
[24] Bell, Derek R.(2004),"Environmental Refugees: What Rights? Which Duties?" *Res Publica*, Vol:10.2 (0ADAD), σελ.135–152

περιβαλλοντικός/κλιματικός πρόσφυγας χωρεί στα πλαίσια προστασίας του διεθνούς δικαίου.

Α.2. Διεθνές Προσφυγικό Δίκαιο και «Περιβαλλοντικός/κλιματικός πρόσφυγας»

Σύμφωνα με το άρθρο 1Α(2) της Σύμβασης της Γενεύης του 1951 «περί της Νομικής Καταστάσεως των Προσφύγων» όπως τροποποιήθηκε με το Πρωτόκολλο της Ν. Υόρκης του 1967, πρόσφυγας, «είναι το πρόσωπο, το οποίο, συνεπεία βάσιμου φόβου δίωξης λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, βρίσκεται εκτός της χώρας ιθαγένειάς του και δεν μπορεί, ή λόγω του φόβου αυτού δεν επιθυμεί, να θέσει εαυτόν υπό την προστασία της εν λόγω χώρας ή ο ανιθαγενής ο οποίος, βρισκόμενος εκτός της χώρας της προηγούμενης συνήθους διαμονής του για τους ίδιους προαναφερθέντες λόγους, δεν μπορεί ή λόγω του φόβου αυτού δεν επιθυμεί να επιστρέψει σε αυτήν»[25].

Το πρώτο κριτήριο υπαγωγής στη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 είναι η ύπαρξη βάσιμου και δικαιολογημένου φόβου δίωξης. Το δεύτερο κριτήριο αποτελεί η δίωξη λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα. Για την απόδοση της ιδιότητας του πρόσφυγα απαιτείται το πρόσωπο που αιτείται διεθνή προστασία να επικαλεσθεί δικαιολογημένο φόβο δίωξης για κάποιον από τους περιοριστικά αναφερόμενους παραπάνω λόγους. Το τρίτο κριτήριο της σύμβασης απαιτεί το πρόσωπο να βρίσκεται εκτός της χώρας της ιθαγένειας του και το τέταρτο κριτήριο είναι το πρόσωπο να μην μπορεί, ή λόγω του φόβου αυτού να μην επιθυμεί, να θέσει εαυτόν υπό την προστασία της εν λόγω χώρας.

Σύμφωνα με αυτά τα κριτήρια, παρατηρείται ότι η μετακίνηση προσώπων λόγω περιβαλλοντικών/κλιματικών αιτιών δεν εμπίπτει στον ορισμό του πρόσφυγα, όπως

[25] UN General Assembly, Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951, United Nations, Treaty Series, vol. 189, σελ.137, available at: http://www.refworld.org/docid/3be01b964.html, μετάφραση στην ελληνική του κάτωθι κειμένου «Article One of the 1951 Geneva Convention defines a refugee as an individual who: «owing to a well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country; or who, not having a nationality and being outside the country of his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it.»

ορίζεται από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951. Ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι κάποια άτομα έχουν μετακινηθεί έξω από τα σύνορα της χώρας εξαιτίας περιβαλλοντικών λόγων, τότε μόνο δύο από τα παραπάνω κριτήρια πληρούνται, και πιο συγκεκριμένα αυτό που απαιτεί το πρόσωπο να βρίσκεται εκτός της χώρας της ιθαγένειας του και αυτό που μιλά για τη μη επιθυμία του προσώπου να θέσει τον εαυτό του υπό την προστασία της χώρας ιθαγένειας του. Πολλοί θεωρούν ότι είναι δύσκολο ένας περιβαλλοντικός πρόσφυγας να εδραιώσει την ύπαρξη βάσιμου και δικαιολογημένου φόβου δίωξης[26].

Ελλείψει ενός παγκόσμια αποδεκτού ορισμού της έννοιας «δίωξης», ως δίωξη πρέπει να θεωρείται με βάση το Εγχειρίδιο για τις Διαδικασίες και τα Κριτήρια Καθορισμού του Καθεστώτος του Πρόσφυγα, η απειλή κατά της ζωής ή της ελευθερίας για λόγους φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα[27]. Είναι δύσκολο να θεωρηθεί μια κλιματική αλλαγή ή φυσική καταστροφή ως «δίωξη». Ως πράξεις δίωξης θα μπορούσαν να ερμηνευθούν όσες περιλαμβάνουν «παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων επαρκώς σοβαρές εξαιτίας της φύσης τους ή της επανάληψής τους»[28]. Επίσης, η «δίωξη» ερμηνεύεται παραδοσιακά, στο πλαίσιο του προσφυγικού δικαίου, ως «πράξη της κυβέρνησης ή μη κρατικών ομάδων κατά των ατόμων»[29]. Προς υποστήριξη της παραπάνω άποψης, οι Kälin και Schrepfer έχουν υποστηρίξει ότι σε περίπτωση διασυνοριακού εκτοπισμού προσώπων που προκαλείται από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, «η χώρα καταγωγής συνήθως δεν στρέφεται εναντίον των ατόμων που έχουν επηρεαστεί από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, αλλά παραμένει πρόθυμη να τους βοηθήσει και να τους προστατεύσει, ακόμη δε, και όταν οι αρχές δεν είναι σε θέση να παράσχουν βοήθεια λόγω έλλειψης

[26] Brittan J Bush (2013), "Redefining Environmental Refugees", *Georgetown Immigration Law Journal*, Vol. 27, σελ.553-577.

[27] Γραφείο του Ύπατου Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, «Εγχειρίδιο για τις Διαδικασίες και τα Κριτήρια Καθορισμού του Καθεστώτος του Πρόσφυγα», Στ' έκδοση, 2009, παράγραφος 51, σελ.20

[28] McAdam, J. (2011), "Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards", Legal and protection policy research series, Division of international protection united Nations High Commissioner for refugees(UNHCR), σελ.12

[29] Cooper, J.B. (1998), "Environmental Refugees: Meeting the Requirements of the Refugee Definition", *N.Y.U. Environmental Law Journal*, 6, σελ. 480-529.

πόρων και ικανότητας, συνήθως θα προσπαθήσουν να λάβουν υποστήριξη από τη διεθνή κοινότητα»[30].

Η McAdam θεωρεί ότι ακόμη και αν κάποιες δυσμενείς κλιματικές αλλαγές, όπως η αύξηση των επιπέδων της θάλασσας ή ακραία καιρικά φαινόμενα, είναι επιζήμιες, δεν φθάνουν το όριο της «δίωξης», όπως ακριβώς νοείται η δίωξη από τη διεθνή νομοθεσία. Το πρόβλημα βρίσκεται στην αναγνώριση του «διώκτη», και εάν στην περίπτωση κλιματικών αλλαγών ως διώκτης θεωρείται η κυβέρνηση, ή η διεθνής κοινότητα ή οι πολιτικές των κυβερνήσεων αναφορικά με ακραία καιρικά φαινόμενα ή φυσικές καταστροφές[31].

Από την άλλη πλευρά, ο Kolmannskog αναφέρει ότι «όταν οι κυβερνήσεις αυξάνουν με πρόθεση τις ευάλωτες ομάδες και συνεισφέρουν στην περιβαλλοντική καταστροφή, αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως δίωξη»[32]. Ο ίδιος δηλώνει ότι «μπορεί επίσης να υπάρχουν περιπτώσεις «περιβαλλοντικών διώξεων» όπως όταν μια κυβέρνηση προκαλεί πείνα, μειώνοντας τη ροή του νερού, δηλητηριάζοντας το νερό ή καταστρέφοντας τις καλλιέργειες»[33]. Θα μπορούσε ακόμη να αναφερθεί ότι σύμφωνα με κατευθύνσεις του Γραφείου του Ύπατου Αρμοστή για τους Πρόσφυγες, όταν φυσικές καταστροφές και γεγονότα που επρόκειτο να εμφανισθούν στο εγγύς μέλλον συνδέονται με περιπτώσεις ένοπλης σύρραξης και γενικευμένης βίας, τότε θα μπορούσε κάποιος να πληροί τα κριτήρια της Σύμβασης της Γενεύης του 1951[34]. Παρόλα αυτά, ακόμη και εάν οι επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών ή των φυσικών καταστροφών χαρακτηριστούν ως «δίωξη», η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 απαιτεί η «δίωξη» να συνδέεται με έναν από τους περιοριστικά αναφερόμενους στη Σύμβαση λόγους δίωξης (φυλή, θρησκεία, συμμετοχή σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, πολιτικές πεποιθήσεις και εθνικότητα). Η δίωξη αυτή καθεαυτή δεν αρκεί, και εδώ οι

[30] Kälin, W. and Schrepfer, N. (2012). Protecting People Crossing Borders the Context of Climate Change Normative Gaps and Possible Approaches, Legal and protection policy research series, Division of international protection united Nations High Commissioner for refugees(UNHCR), σελ.31-32

[31] Βλ. McAdam(2011), "Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards", υποσημείωση 28

[32] Kolmannskog, V. (2012), "Climate Change, Environmental Displacement and International Law", *Journal of International Development*, 24 (8), σελ.1076

[33] Ibid.

[34] UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Climate Change and Disaster Displacement: An Overview of UNHCR's role*, 2017, διαθέσιμο σε: http://www.refworld.org/docid/5975a7960.html , σελ.1[τελευταία πρόσβαση: 18/01/2018]

περιβαλλοντικές επιπτώσεις δεν μπορούν να συνδεθούν με πεποιθήσεις (πολιτικές ή θρησκευτικές) ή με κοινά εγγενή χαρακτηριστικά που ενυπάρχουν σε μια ομάδα ανθρώπων.

Χαρακτηριστικά θα αναφερθεί μία απόφαση δικαστηρίου της Νέα Ζηλανδίας, η οποία έλαβε μεγάλες διαστάσεις στον τύπο και αναφέρεται σε περίπτωση αίτησης για χορήγηση καθεστώτος πρόσφυγα υπηκόου του Κιριμπάτι, νησιού του Ειρηνικού και της οικογένειας του, βάσει περιβαλλοντικών και κλιματικών λόγων. Το δικαστήριο σε αυτή την απόφαση[35] επιβεβαίωσε «την περιπλοκότητα της σχέσης μεταξύ φυσικών καταστροφών, περιβαλλοντικής υποβάθμισης και ευαλωτότητας/τρωτότητας των ανθρώπων απέναντι σε φυσικές καταστροφές και περιβαλλοντική υποβάθμιση. Ανέφερε δε ότι στα πλαίσια αυτής της περίπλοκης σχέσης και υπό συγκεκριμένες περιστάσεις θα μπορούσαν να εφαρμοσθούν μηχανισμοί διεθνούς προστασίας συμπεριλαμβανομένου και της αναγνώρισης που περιλαμβάνεται στη Συνθήκη της Γενεύης του 1951. Μία από αυτές τις συνθήκες θα μπορούσε να είναι ο δεσμός μεταξύ περιβαλλοντικών ζητημάτων και ένοπλων συγκρούσεων και ασφάλειας. Υπάρχει κάποια γενική αποδοχή από τους μελετητές ότι τα περιβαλλοντικά ζητήματα μπορούν να θέσουν απειλές στην ασφάλεια και να προκαλέσουν βίαιες συγκρούσεις και μετακινήσεις, αν και με εξαιρετικά αβέβαιο τρόπο και υπό πολύπλοκες κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες»[36]. Στη συνέχεια, το δικαστήριο έκρινε ότι «τα αποδεικτικά στοιχεία δεν έδειξαν ότι οι περιβαλλοντικές συνθήκες που αντιμετώπισαν και είναι πιθανό να αντιμετωπίσουν οι προσφεύγοντες σε περίπτωση επιστροφής τους στο Κιριμπάτι είναι τόσο επισφαλείς ώστε να θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή ή ότι αυτός και η οικογένεια του δεν θα είναι σε θέση να συνεχίσουν τη πρότερη

[35] Σε αυτήν υπόθεση ο κ.Ioane Teitiota και η γυναίκα του μετακόμισαν από το Κιριμπάτι στη Νέα Ζηλανδία το 2007, όπου και διέμειναν μέχρι τη λήξη της βίζας τους το 2010. Στο διάστημα παραμονής τους στη Νέα Ζηλανδία απέκτησαν τρία τέκνα, το οποία δεν δικαιούνται την ιθαγένεια της χώρας με βάση το Δίκαιο Ιθαγένειας της Νέα Ζηλανδίας. Ενόψει της απέλασης τους από τη χώρα, ο κ. Teitiota κατέθεσε αίτηση διεθνούς προστασίας και απόδοση καθεστώτος πρόσφυγα εξαιτίας περιβαλλοντολογικών αλλαγών στο Κιριμπάτι προκαλούμενων από την αύξηση της στάθμης της θάλασσας η οποία σχετίζεται με την κλιματική αλλαγή, όπου και απορρίφθηκε. Στη συνέχεια, η απόφαση αυτή προσβλήθηκε στο Δικαστήριο Προστασίας και Μετανάστευσης όπου και απορρίφθηκε. Ο κ. Teitiota ζήτησε άδεια από το Ανώτερο Δικαστήριο ώστε να εφεσιβάλλει κατά της απόφασης του Δικαστηρίου βάσει του τμήματος 245 της Πράξης Μετανάστευσης του 2009, και η αίτηση του απορρίφθηκε από το Ανώτερο Δικαστήριο και το Εφετείο με αποφάσεις του 2013 και 2014 αντίστοιχα. Το 2015 το Ανώτατο Δικαστήριο επιβεβαίωσε με απόφαση του τις προηγούμενες αποφάσεις των κατώτερων δικαστηρίων.

[36] AF (Kiribati) [2013] NZIPT 800413 (25 June 2013), διαθέσιμο σε http://www.nzlii.org/nz/cases/NZIPT/2013/800413.html, παρ.56-59

ζωή τους με αξιοπρέπεια. Σε κάθε περίπτωση, οι επιπτώσεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης στο επίπεδο διαβίωσης είναι μία κατάσταση που αντιμετωπίζεται από το λαό του Κιριμπάτι γενικά. Ομοίως, δεν προκύπτει ότι η κυβέρνηση του Κιριμπάτι απέτυχε να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για να προστατέψει τον προσφεύγοντα από αυτή τη βλάβη…»[37].

Εκτός από τη Σύμβαση του 1951, το Πρωτόκολλο του 1967 και το Καταστατικό του Γραφείου του Ύπατου Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες υπάρχουν και κείμενα περιφερειακής ισχύος, τα οποία διευρύνουν τον ορισμό του πρόσφυγα και παρέχουν επιπρόσθετη προστασία σε κάποιες κατηγορίες προσώπων. Για παράδειγμα, η Διακήρυξη της Καρταχένας (Cartagena Declaration), η οποία υιοθετήθηκε το 1984, διευρύνει τον ορισμό του πρόσφυγα, και αναγνωρίζει ως πρόσφυγες και «όσους (πέρα από τα πρόσωπα που πληρούν τα χαρακτηριστικά της Σύμβασης της Γενεύης του 1951) έχουν εγκαταλείψει τη χώρα τους, επειδή οι ζωές τους, η ασφάλεια και η ελευθερία τους έχει απειληθεί από γενικευμένη βία, εξωτερική επίθεση, εσωτερικές διαμάχες, μαζική παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή άλλες περιστάσεις οι οποίες έχουν διαταράξει σοβαρά τη δημόσια τάξη»[38]. Επίσης, και η Σύμβαση που αφορά τα Ειδικά Θέματα των Προβλημάτων των Προσφύγων στην Αφρική, η οποία υιοθετήθηκε από τη Συνέλευση των Αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας, την 10η Σεπτεμβρίου 1969, στο δεύτερο μέρος της υπάγει στην έννοια του «πρόσφυγα»: «Κάθε πρόσωπο που, λόγω εξωτερικής επιδρομής, κατοχής, ξένης κυριαρχίας, γεγονότων που διαταράσσουν σοβαρά τη δημόσια τάξη είτε σε τμήμα είτε ολόκληρη τη χώρα καταγωγής ή ιθαγένειάς του, εξαναγκάζεται να εγκαταλείψει τον τόπο της συνήθους διαμονής του, με σκοπό να αναζητήσει καταφύγιο αλλού έξω από τη χώρα

[37] Ibid, παρ.74-75

[38] Regional Refugee Instruments & Related, *Cartagena Declaration on Refugees, Colloquium on the International Protection of Refugees in Central America, Mexico and Panama*, 22 November 1984, available at: http://www.refworld.org/docid/3ae6b36ec.html, μετάφραση του κάτωθι κειμένου «Hence the definition or concept of a refugee to be recommended for use in the region is one which, in addition to containing the elements of the 1951 Convention and the 1967 Protocol, includes among refugees persons who have fled their country because their lives, safety or freedom have been threatened by generalized violence, foreign aggression, internal conflicts, massive violation of human rights or other circumstances which have seriously disturbed public order».

της καταγωγής ή της ιθαγενείας του»[39]. Παρατηρείται ότι στα άνωθεν αναφερόμενα κείμενα περιφερειακής ισχύος, δεν περιλαμβάνεται στον ορισμό του πρόσφυγα η κατηγορία των προσώπων που έχουν εκτοπιστεί λόγω περιβαλλοντικών καταστροφών. Τα κείμενα αυτά διευρύνουν τον ορισμό του πρόσφυγα, εντάσσοντας και άλλες κατηγορίες προσώπων ως δικαιούχων προστασίας. Άρα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι θα μπορούσε στο μέλλον να ενσωματωθεί σε αυτόν τον διευρυμένο ορισμό μέσα από τη νομολογία και με διασταλτική ερμηνεία του όρου η κατηγορία των εκτοπισμένων προσώπων λόγω κλιματικών αλλαγών/φυσικών καταστροφών. Σε αυτό συνδράμει και η ελευθερία που προσφέρει η ανυπαρξία διεθνώς, αποδεκτού όρου της έννοιας «δίωξης», ομοίως και η δυνατότητα διεύρυνσης, του λόγου δίωξης της Σύμβασης της Γενεύης του 1951 που αναφέρεται στη «συμμετοχή σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα», ώστε να συμπεριλάβει ομάδες ατόμων που απομονώθηκαν κοινωνικά εξαιτίας περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

Τέλος, ο Kolmannskog σημειώνει ότι: «μια βασική πρόκληση στον τομέα του προσφυγικού δικαίου είναι το γενικά κακό πολιτικό κλίμα που επικρατεί για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες. Δεν υπάρχει παγκόσμιο δικαστήριο εκδίκασης υποθέσεων προσφυγικού δικαίου, ακόμη και αν υπάρχουν όλο και περισσότεροι αποτελεσματικοί περιφερειακοί μηχανισμοί προστασίας, οι χώρες διατηρούν μεγάλη διακριτική ευχέρεια στην ερμηνεία του προσφυγικού δικαίου»[40].

Α.3. Ευρωπαϊκή πολιτική

Σύμφωνα με έκθεση της ΓΔ Εσωτερικών Πολιτικών της Ένωσης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2011), υιοθετούνται, στο πλαίσιο της επίλυσης της διαμάχης αντί των όρων περιβαλλοντικός πρόσφυγας ή περιβαλλοντικός μετανάστης, οι όροι «περιβαλλοντικά προκαλούμενες μετακινήσεις πληθυσμού» και «περιβαλλοντικά εκτοπισμένα πρόσωπα». Οι όροι αυτοί παρέχουν μια εναλλακτική λύση, επειδή περιγράφουν μια γενική κατηγορία μετακίνησης πληθυσμού όπου ο περιβαλλοντικός

[39] Βλ.Όπως παρατίθεται από Γραφείο του Ύπατου Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, «Εγχειρίδιο για τις Διαδικασίες και τα Κριτήρια Καθορισμού του Καθεστώτος του Πρόσφυγα», υποσημείωση 27

[40] Βλ. Kolmannskog, V. (2012), Climate Change, Environmental Displacement and International Law, σελ. 1076, υποσημείωση 32.

παράγοντας είναι καθοριστικός, αλλά όχι ο μοναδικός. Η ίδια έκθεση αναφορικά με το πλαίσιο προστασίας αυτών των ατόμων προτείνει μεταξύ κάποιων πολιτικών, την τροποποίηση της Οδηγίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης περί απόδοσης προσωρινής προστασίας σε περιπτώσεις ατόμων που έχουν εκτοπισθεί λόγω περιβαλλοντικών παραγόντων. Για παράδειγμα, η Μεταναστευτική πράξη του 1990 των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής προβλέπει την απόδοση καθεστώτος προσωρινής προστασίας σε περιπτώσεις όπως της ξηρασίας, των πλημμυρών, τις επιδημίες, τους σεισμούς, όταν το κράτος/πολιτεία προέλευσης δεν μπορεί να διαχειριστεί την επιστροφής τους. Η Συνθήκη της Λισαβόνας, ομοίως, προβλέπει τις βάσεις για την αναθεώρηση του ασύλου και της μεταναστευτικής πολιτικής προκειμένου να ρυθμιστεί το καθεστώς των «περιβαλλοντικά εκτοπισμένων ατόμων»[41].

Επιπρόσθετα, η Ευρωπαϊκή Ένωση (εφεξής ΕΕ) έχει αναγνωρίσει το πρόβλημα της μετανάστευσης που συνδέεται με την αλλαγή του κλίματος και τις περιβαλλοντικές διαταραχές. Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, το έγγραφο του 2013 «Κλιματικές μεταβολές, υποβάθμιση του περιβάλλοντος και μετανάστευση» υπογραμμίζει την ανάγκη περαιτέρω ανάλυσης και υποστηρίζει ότι μια ολοκληρωμένη μεταναστευτική πολιτική θα πρέπει να εξετάζει τη μετανάστευση που προκαλείται από τις περιβαλλοντικές αλλαγές. Η ΕΕ χρηματοδότησε, επίσης, ορισμένα ερευνητικά προγράμματα για να βελτιώσει την κατανόηση του θέματος[42].

Καθώς οι Ευρωπαίοι συζητούν για τα μέτρα που πρέπει να λάβουν για την εισροή μεταναστών, παρατηρείται η διεθνής προσπάθεια για τη σταθεροποίηση των κρατών από τις οποίες προέρχονται . Αλλά δεν αρκεί ο τερματισμός των συγκρούσεων, σύμφωνα με τον Francesco Femia του Κέντρου για την Έρευνα και την Ασφάλεια: «Πρέπει να δοθεί πολύ μεγαλύτερη προσοχή στη διάθεση περισσότερων πόρων για την προσαρμογή του κλίματος και την ασφάλεια των υδάτων και την επισιτιστική

[41] Directorate-General for Internal Policies(2011), "Climate Refugees" - Legal and policy responses to environmentally induced migration, διαθέσιμο σε http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/462422/IPOL-LIBE_ET%282011%29462422_EN.pdf [τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

[42] Ammer, M., Mayrhofer, M, Randall, A. & Salsbury, J. (2014) TIME TO ACT - How the EU Can Lead on Climate Change and Migration, http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/migration_in_response_to_environmental_change_51si_en.pdf [τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

ασφάλεια, ούτως ώστε η μετανάστευση να μην αποτελεί την κύρια επιλογή»[43]. Η αντιμετώπιση του προβλήματος στην πηγή του δεν σημαίνει να σταματήσει η σύγκρουση αλλά η αντιμετώπισή της πριν ξεκινήσει. Και αυτό σημαίνει επίσης την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Στην πρώτη ομιλία του για την κατάσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης τον Σεπτέμβριο του 2015, ο Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Jean-Claude Juncker επέστησε την προσοχή στους «κλιματικούς πρόσφυγες» και προειδοποίησε ότι η αποτυχία να αντιμετωπιστεί σοβαρά η κλιματική αλλαγή θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια άλλη μεταναστευτική κρίση[44].

Τέλος, η τάση για κλιματική μετανάστευση έχει μακροπρόθεσμες πολιτικές επιπτώσεις για τις ευρωπαϊκές χώρες. Οι παρούσες πολιτικές για την υποδοχή περισσότερων προσφύγων έχουν ήδη αντιμετωπίσει αντιδράσεις σε χώρες όπως η Γερμανία, όπου έχουν πραγματοποιηθεί μαζικές διαδηλώσεις και εμπρηστικές επιθέσεις στα καταλύματα των προσφύγων. Οι αυξημένες ανησυχίες όσον αφορά την ασφάλεια λόγω της μετακίνησης μεταναστών χωρίς θεώρηση εισόδου εντός της ζώνης Σένγκεν της ΕΕ ενδέχεται να έχουν πιο σοβαρές πολιτικές συνέπειες και για την ΕΕ. Ως ανώτερος συνεργάτης του Κέντρου Στρατηγικών και Διεθνών Μελετών, ο Heather Conley υποστήριξε ότι, αν οι χώρες επανεισαγάγουν τα εσωτερικά σύνορα «θα έχουν απομακρυνθεί σε έναν από τους βασικούς πυλώνες της Ευρώπης, δηλαδή την ελεύθερη κυκλοφορία των ανθρώπων»[45].

Β' Τμήμα: Παραδείγματα χωρών που υφίστανται κλιματικές αλλαγές και μεγάλο κίνδυνο εσωτερικής και εξωτερικής μετακίνησης πληθυσμών

Έχει αναφερθεί και παραπάνω ότι τα επόμενα χρόνια, οι μεταναστευτικές ροές που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή/περιβαλλοντικές καταστροφές αναμένεται να αυξηθούν, ιδίως στις φτωχότερες χώρες του κόσμου. Η κλιματική αλλαγή αποτελεί έναν από τους παράγοντες που αναμένεται να προκαλέσει αυξανόμενες

[43] Aryn Baker, How Climate Change Is Behind the Surge of Migrants in Europe, 7 September 2015, http://time.com/4024210/climate-change-migrants/ [τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]
[44] Ibid.
[45] Joyce Iwashita, 30 September 2015, http://blog.streitcouncil.org/2015/09/30/europes-migration-crisis-and-climate-change/[τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

μετακινήσεις πληθυσμών εντός και εκτός των κρατών, ως αποτέλεσμα παραγόντων όπως η αύξηση της έντασης ακραίων καιρικών φαινομένων, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας και η επιτάχυνση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Θα ήταν χρήσιμο να αναφερθούν κάποιες χώρες, ως μελέτη περίπτωσης, οι οποίες έχουν επηρεαστεί από διάφορες φυσικές καταστροφές, όπως πλημμύρες, υπερχείλιση ποταμών, καταιγίδες, κυκλώνες και ξηρασία. Αυτές οι καταστροφές εκτοπίζουν εκατοντάδες ανθρώπους κάθε χρόνο. Θα δούμε μέσα από μια σύντομη περιγραφή αυτών των χωρών τις τάσεις αναφορικά με την μετακίνηση του πληθυσμού εξαιτίας κλιματικών αλλαγών και τις σχέσεις μεταξύ περιβαλλοντικών καταστροφών και μετακίνησης πληθυσμού.

Β.1. Το παράδειγμα του Μπαγκλαντές

Το Μπαγκλαντές είναι μία από τις χώρες, η οποία βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στους φυσικούς της πόρους για την επιβίωση των νοικοκυριών της, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται η οικονομία και το περιβάλλον της χώρας. Το Μπαγκλαντές εμφανίζει επιρρέπεια προς ακραίες κλιματικές αλλαγές και υποβάθμιση του περιβάλλοντος, ειδικότερα το νότιο τμήμα του Μπαγκλαντές μαστίζεται από κυκλώνες, καταιγίδες, παράκτια διάβρωση, και την πιθανή άνοδο της στάθμης της θάλασσας, ενώ το βόρειο τμήμα είναι ευάλωτο κυρίως σε ξηρασίες, και σε πλημμύρες. Επίσης, αποτελεί μία από τις χώρες, με το μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών να φθάνουν στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια του έτους (2017)[46] . Κατά τους πρώτους δέκα μήνες του 2017, οι υπήκοοι του Μπαγκλαντές υπέβαλαν περισσότερες από 18.000 αιτήσεις διεθνούς προστασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (εφεξής ΕΕ), κατατάσσοντας την χώρα στην όγδοη θέση μεταξύ των κοινών ιθαγενειών προέλευσης των αιτούντων διεθνούς προστασίας σε χώρες της ΕΕ. Επιπλέον, ο αριθμός των αιτήσεων των πολιτών του Μπαγκλαντές που βρίσκονται σε πρώτο βαθμό, αυξήθηκε κατά 44% τους τελευταίους 12 μήνες, φθάνοντας τις 18.000 αιτήσεις τον Οκτώβριο του 2017, σύμφωνα με πρόσφατη

[46] The Indipendent- Lizzie Dearden, Bangladesh is now the single biggest country of origin for refugees on boats as new route to Europe emerges, 5 May 2017, διαθέσιμο σε http://www.independent.co.uk/news/world/europe/refugee-crisis-migrants-bangladesh-libya-italy-numbers-smuggling-dhaka-dubai-turkey-detained-a7713911.html[τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

Έκθεση του 2017 της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Υποστήριξης για το Άσυλο[47]. Θα ήταν ενδιαφέρον, λοιπόν, να γίνει μια συνοπτική παρουσίαση των αιτίων που οδηγούν σε εσωτερική και εξωτερική μετακίνηση τον πληθυσμό του Μπαγκλαντές. Θα μπορούσαν κάποιοι πολίτες του Μπαγκλαντές να θεωρηθούν ως κλιματικοί/περιβαλλοντικοί πρόσφυγες;

Η διεθνής και η εσωτερική μετανάστευση στο Μπαγκλαντές αποτελούν συνήθεις πρακτικές και το τελευταίο διάστημα, η μετακίνηση πληθυσμού έχει αυξηθεί στη χώρα λόγω ενός ποικίλου συνδυασμού παραγόντων ώθησης και έλξης μεταξύ των οποίων, η επιδίωξη καλύτερων οικονομικών συνθηκών, πολιτικοί και δημογραφικοί λόγοι, πρόσβαση σε καλύτερη παροχή υπηρεσιών και μεταβαλλόμενες περιβαλλοντικές και κλιματικές / καιρικές συνθήκες[48]. Η γεωγραφική θέση της χώρας καθιστά το Μπαγκλαντές μία από τις πιο ευάλωτες σε κλιματικές αλλαγές και φυσικές καταστροφές στον κόσμο[49].

Σύμφωνα με πληροφορίες για τη χώρα από το CIA Factbook, σημειώνεται ότι «ενώ περισσότερο από το ήμισυ του ΑΕΠ της χώρας παράγεται από τον τομέα παροχής υπηρεσιών, οι μισοί περίπου κάτοικοι του Μπαγκλαντές εργάζονται στον αγροτικό τομέα, με το ρύζι να είναι το πιο σημαντικό παραγόμενο προϊόν της χώρας»[50]. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις ο αριθμός των κατοίκων του Μπαγκλαντές είναι περίπου 157 εκατομμύρια και συγκαταλέγεται στα πιο πυκνοκατοικημένα κράτη του κόσμου (8η θέση)[51]. Επίσης, η χώρα αντιμετώπισε μια καταστροφική εποχή μουσώνων, και σημαντικές πλημμύρες κάλυψαν το ένα τρίτο της ξηράς πλήττοντας

[47] European Union: European Asylum Support Office (EASO), *EASO Country of Origin Information Report. Bangladesh Country Overview*, December 2017, available at: http://www.refworld.org/docid/5a3ba6004.html [τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

[48] International Organization for Migration, Assessing the Climate Change Environmental Degradation and Migration Nexus in South Asia, December 2016, https://publications.iom.int/system/files/pdf/environmental_degradation_nexus_in_south_asia.pdf, σελ.42 και βλ.ακόμη UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *As sea levels rise, Bangladeshis seek higher ground*, 15 December 2015, available at: http://www.refworld.org/docid/569363044.html [τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

[49] European Union: European Asylum Support Office (EASO), *EASO Country of Origin Information Report. Bangladesh Country Overview*, December 2017, available at: http://www.refworld.org/docid/5a3ba6004.html [τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

[50] U.S. Central Intelligence Agency (CIA). The World Factbook, Bangladesh, τμήμα Population, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bg.html [τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

[51] Ibid.

άμεσα περισσότερα από οχτώ εκατομμύρια ανθρώπους[52]. Το έτος 2017, η χώρα επλήγη από σοβαρούς σε ένταση μουσώνες, και σύμφωνα με εκτιμήσεις της κυβέρνησης του Μπαγκλαντές περίπου 800.000 άνθρωποι σε 32 περιφέρειες επηρεάστηκαν από τις πλημμύρες, 307.000 άνθρωποι έμειναν σε καταφύγια έκτακτης ανάγκης και ένας αυξανόμενος αριθμός κλιματικών μεταναστών έχει εκτοπιστεί στην Ντάκα, πρωτεύουσα του Μπανγκλαντές, και άλλες μεγάλες πόλεις[53]. Όπως αναφέρθηκε, η πλειοψηφία των πολιτών του Μπανγκλαντές εργάζεται στον αγροτικό τομέα και εξαρτάται η διαβίωση του από τις περιβαλλοντικές συνθήκες και την πρόσβαση σε φυσικούς πόρους. Αυτό οδηγεί περισσότερο από το 60 % του πληθυσμού να είναι ευάλωτο σε κλιματικές και εν γένει περιβαλλοντικές διαταραχές[54].Στο Μπαγκλαντές ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων έχει εκτοπισθεί στο εσωτερικό της χώρας λόγω φυσικών κινδύνων, για παράδειγμα 4,4 εκατομμύρια άνθρωποι εκτοπίστηκαν εξαιτίας του κυκλώνα Sidr και των πλημμυρών το 2007[55]. Το 2013, ο κυκλώνας Mahasen οδήγησε στον εκτοπισμό περίπου 11 εκατομμυρίων ανθρώπων, ενώ το ίδιο έτος εκτεταμένες πλημμύρες εκτόπισαν χιλιάδες ανθρώπων, οι πλημμύρες του 2014 εκτόπισαν περισσότερους από 325,000 ανθρώπους με αποτέλεσμα να μην μπορεί να εκτιμηθεί ο συνολικός αριθμός των ανθρώπων που έχουν εκτοπισθεί από φυσικές καταστροφές στη χώρα. Σύμφωνα με τον Kniveton, «περίπου 9,6 εκατομμύρια άνθρωποι θα μεταναστεύσουν εξαιτίας κλιματικών παραγόντων από το 2011 έως το 2050»[56]. Σύμφωνα με εκθέσεις περισσότεροι από 6 εκατομμύρια άνθρωποι έχουν ήδη εκτοπισθεί στο Μπαγκλαντές, εκτιμάται ότι πάνω

[52] Focus Economics, Bangladesh Economic Outlook, 19/09/2017, διαθέσιμο σε https://www.focus-economics.com/countries/bangladesh [τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

[53] The guardian, Boats pass over where our land was': Bangladesh's climate refugees – photo essay, 4 January 2018, διαθέσιμο σε https://www.theguardian.com/global-development/2018/jan/04/bangladesh-climate-refugees-john-vidal-photo-essay [τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

[54] Katha Kartiki (2011) Climate change and migration: a case study from rural Bangladesh, Gender & Development, Vol.19:1,σελ.23-38, διαθέσιμο σε DOI: 10.1080/13552074.2011.554017[τελευταία πρόσβαση: 08/01/2018]

[55] Government of Bangladesh, Cyclone Sidr in Bangladesh: Damage, loss, and needs assessment for disaster recovery and reconstruction, 30 April 2008, διαθέσιμο σε https://reliefweb.int/report/bangladesh/cyclone-sidr-bangladesh-damage-loss-and-needs-assessment-disaster-recovery-and [τελευταία πρόσβαση: 08/01/2018], και βλ. International Organization for Migration, Assessing the Climate Change Environmental Degradation and Migration Nexus in South Asia, December 2016, https://publications.iom.int/system/files/pdf/environmental_degradation_nexus_in_south_asia.pdf, σελ.48

[56] Kniveton, D., P. Rowhani and M. Martin (2013), "Future migration in the context of climate change", Climate Change Related Migration in Bangladesh, Briefing Paper No. 3 και βλ. International Organization for Migration, Assessing the Climate Change Environmental Degradation and Migration Nexus in South Asia, December 2016, https://publications.iom.int/system/files/pdf/environmental_degradation_nexus_in_south_asia.pdf, σελ.48

από 100,000 άνθρωποι έχουν εκτοπισθεί λόγω διάβρωσης που έχουν υποστεί οι όχθες των ποταμών[57].

Παρατηρείται ότι στο Μπαγκλαντές η μετακίνηση πληθυσμού εξαιτίας κλιματικών αλλαγών έχει οδηγήσει σε αύξηση της αστικοποίησης και σε συνακόλουθη οικονομική μετανάστευση σε τρίτες χώρες εξαιτίας περιορισμένων πόρων. Οι οικονομικές ανισότητες μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών είναι μεγάλες, σε μια χώρα που αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες και χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Μάλιστα, ο πρωθυπουργός της χώρας ανέφερε σε συνέδριο του 2014 ότι «οι κίνδυνοι είναι τόσο σοβαροί για το Μπαγκλαντές, καθώς η κλιματική αλλαγή μπορεί να εκτοπίσει περισσότερα από 30 εκατομμύρια άτομα έως το 2050. Σε άλλη δήλωση του σημείωσε ότι «η άνοδος ενός βαθμού Κελσίου λόγω της υπερθέρμανσης του πλανήτη θα αναγκάσει το ένα πέμπτο του Μπαγκλαντές στην κλιματική μετανάστευση»[58]. Πιθανολογείται ακόμη ότι το 2017 περισσότερο από 2,800 υπήκοοι του Μπανγκλαντές έφθασαν στις ευρωπαϊκές ακτές[59], και με βάση τα ανωτέρω θα μπορούσε να ισχυρισθεί ότι μεγάλος αριθμός αυτών εξαναγκάστηκε σε διασυνοριακή μετανάστευση εξαιτίας των επιδεινούμενων περιβαλλοντικών καταστροφών που επικρατούν στη χώρα.

Β.2. Μαλδίβες

Οι Μαλδίβες είναι νησιωτική χώρα, η οποία προσελκύει εκατοντάδες χιλιάδες τουρίστες ετησίως. Από τα 1.192 νησιά της, μόνο 188 κατοικούνται από τους 341.256 υπηκόους της και τους επιπλέον 116.000 διακινούμενους εργαζόμενους. Η χαμηλή ανύψωση των νησιών τα καθιστά πιο ευάλωτα στην άνοδο της στάθμης της θάλασσας, στην διάβρωση των ακτών και στην εισβολή αλμυρού νερού στους θύλακες γλυκού νερού. Το υψηλότερο σημείο των Μαλβίδων βρίσκεται μόλις 2,4 μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας[60]. Ορισμένα νησιά, όπως το νησί

[57] Βλ. International Organization for Migration, Assessing the Climate Change Environmental Degradation and Migration Nexus in South Asia, December 2016, υποσημείωση 48
[58] Ibid, σελ.49
[59] Βλ.The Indipendent- Lizzie Dearden, Bangladesh is now the single biggest country of origin for refugees on boats as new route to Europe emerges, 5 May 2017, υποσημείωση 46
[60] Robert Stojanov, Ilan Kelman, David Procházka, Daniel Němec, & Barbora Duží(2017), Climate Change and Migration in Maldives, Georgetown Journal of International Affairs, διαθέσιμο σε http://www.stojanov.org/file/gjif-maldives.pdf[τελευταία πρόσβαση: 06/01/2018]

Holhudhoo, έχουν γίνει ακατοίκητα. Επιπλέον, αιφνίδιες καταστροφές, όπως το τσουνάμι του 2004 και τα παλιρροιακά κύματα, έχουν προκαλέσει τη μετεγκατάσταση κοινοτήτων σε ασφαλέστερα κατοικήσιμα νησιά[61]. Οι Μαλδίβες είναι η μικρότερη σε έδαφος και πληθυσμό χώρα της Ασίας και μια από τις πιο επίπεδες χώρες σε παγκόσμιο επίπεδο με το 80% των νησιών της να βρίσκονται 1,5 μέτρο πάνω από την στάθμη της θάλασσας[62]. Οποιαδήποτε κλιματική αλλαγή ή φυσική καταστροφή θα μπορούσε να επηρεάσει το σύμπλεγμα των Μαλδίβων. Ο συνδυασμός υψηλών επιπέδων φτώχειας και η απομόνωση της νησιωτικής αυτής χώρας από τις παγκόσμιες αγορές θα μπορούσε να οδηγήσει σε σημαντική από άποψη έντασης μετακίνηση του πληθυσμού της σε γείτονες χώρες όπως η Αυστραλία. Η αύξηση της στάθμης της θάλασσας θα μπορούσε να επηρεάσει τη διαβίωση και την κυριαρχία νησιωτικών χωρών του Ειρηνικού, όπως τα νησιά Tuvalu, και Kiribati, τα οποία βρίσκονται λιγότερο από ένα μέτρο πάνω από τη στάθμη της θάλασσας. Το σενάριο που επικρατεί, προβλέπει ότι οι πληθυσμοί που ζουν σε υψόμετρο λιγότερο από ένα μέτρο πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, είναι άμεσα ευάλωτοι και βρίσκονται υπό άμεση απειλή μέσα στις επόμενες δεκαετίες[63].

Σε ορισμένες περιπτώσεις η μετεγκατάσταση του πληθυσμού εντός του νησιωτικού συμπλέγματος των Μαλβίδων θα ήταν αδύνατη, καθώς το ήμισυ της γης των Μαλδιβών θα χαθεί λόγω της ανόδου μέχρι και 1 μέτρου της στάθμης της θάλασσας και το υπόλοιπο μισό θα ήταν ευάλωτο, καθώς θα βρισκόταν 1 μέτρο από τη στάθμη της θάλασσας. Η μετανάστευση σε άλλες χώρες θα ήταν η μόνη λύση για πολλά μικρά ωκεάνια νησιά[64]. Τα μοντέλα εκτοπισμού πληθυσμού στις ωκεάνιες περιοχές είναι πλέον προφανή. Οι επιστήμονες και η κυβέρνηση συζητούν τη

[61] International Organization for Migration, Assessing the Climate Change Environmental Degradation and Migration Nexus in South Asia, December 2016, https://publications.iom.int/system/files/pdf/environmental_degradation_nexus_in_south_asia.pdf [τελευταία πρόσβαση: 08/01/2018]

[62] Simran Dolla (2015), "International legal protection for climate refugees: Where lies the haven for the Maldivian people?", *Journal of Sustainable Development Law and Policy,* Vo.6, No.1, σελ.8

[63] Directorate-General for Internal Policies(2011), "Climate Refugees" - Legal and policy responses to environmentally induced migration, σελ.28 διαθέσιμο σεhttp://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/462422/IPOL-LIBE_ET%282011%29462422_EN.pdf [τελευταία πρόσβαση: 08/01/2018]

[64] Ibid.

μετανάστευση- εκτοπισμό ολόκληρων κοινοτήτων ως μια στρατηγική προσαρμογής για τον πληθυσμό[65].

Β.3. Σομαλία

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η κλιματική αλλαγή διατηρεί σημαντικό αντίκτυπο στην κλιματική μετανάστευση στη Σομαλία. Ωστόσο, τα ολοένα και πιο διαδεδομένα ζητήματα ασφάλειας δεν μπορούν να θεωρηθούν αποκλειστικά υπεύθυνα για την αναγκαστική μετανάστευση και τη μαζική μετακίνηση των πληθυσμών της Σομαλίας, αλλά πρέπει να θεωρηθούν ως ένας επιδεινούμενος μεταξύ πολλών πιέσεων παράγοντας[66]. Οι κλιματικές διαταραχές μπορεί να προωθήσουν συγκρούσεις οι οποίες με τη σειρά τους μπορούν να μειώσουν σημαντικά τη δύναμη των κυβερνητικών συστημάτων και την ευαισθησία τους και την προσαρμοστική τους ικανότητα. Αυτές οι συγκρούσεις μπορεί να αυξήσουν τον ανταγωνισμό για τους μειούμενους πόρους και να οδηγήσουν σε περαιτέρω εθνοτικές εντάσεις, δυσπιστία εν μέσω της ανικανότητας του κράτους και των κοινοτικών θεσμών, ιδιαίτερα σε καταστάσεις ακραίας κλιματικής αλλαγής. Οι πολιτικές αναταραχές και ο αυξανόμενος ανταγωνισμός για πόρους συνέβαλαν άμεσα στην εκτόπιση περίπου 1.3 εκατομμύρια Σομαλών στο εσωτερικό της χώρας και ανάγκασαν περίπου 1.1 εκατομμύρια (πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο που προέρχονται από τη Σομαλία) να εγκαταλείψουν τη χώρα (UNHCR 2013). Από αυτούς, 215.290 χιλιάδες έχουν καταφύγει στη γειτονική Αιθιοπία.[67].

Το κλίμα της Σομαλίας είναι άνυδρο στις βορειοανατολικές και κεντρικές περιοχές έως ημι-άνυδρο στα βορειοδυτικά. Υπάρχει μικρή εποχιακή διακύμανση και απρόβλεπτες βροχοπτώσεις. Τα μοντέλα βροχόπτωσης περιλαμβάνουν τη σπανιότητα βροχοπτώσεων, την κακή κατανομή, την εποχιακή μεταβλητότητα όσον αφορά την αρχή και το τέλος της περιόδου των βροχοπτώσεων και ετήσιες ανωμαλίες ως προς την ποσότητα των βροχοπτώσεων. Κατά συνέπεια, η χώρα αντιμετωπίζει ξηρασίες

[65] Βλ.Robert Stojanov, Ilan Kelman, David Procházka, Daniel Němec, & Barbora Duží(2017), υποσημείωση 60
[66] E.J. MEEKING, A Study of Climate Change Induced Migration in Somalia, December 2013, διαθέσιμο σε http://www.e-ir.info/2013/12/23/a-study-of-climate-change-induced-migration-in-somalia/ , [τελευταία πρόσβαση: 08/01/2018]
[67] Ibid.

διαφορετικής σοβαρότητας κάθε 4-5 χρόνια. Η Σομαλία υπέστη το μεγαλύτερο πλήγμα από τις περιφερειακές ξηρασίες το 2011, γεγονός που εκτός από την ανασφάλεια που βιώνει η χώρα και την περιορισμένη πρόσβαση των ανθρωπιστικών οργανώσεων προκάλεσε 260.000 θανάτους και πρόσθεσε εκατοντάδες χιλιάδες στους ήδη εκτοπισμένους από τον πόλεμο. Πιο πρόσφατα, τον Νοέμβριο του 2013, ένας κυκλώνας προκάλεσε πλημμύρες στις παράκτιες περιοχές του Puntland, οι οποίες ενδεχομένως σκότωσαν έως τριακόσιους κατοίκους, ενώ εκτιμάται ότι 400 νομαδικά νοικοκυριά έχουν χάσει το ζώα τους. Οι κλιματικές αλλαγές και η πίεση του πληθυσμού στους φυσικούς πόρους επιταχύνουν την καταστροφή των περιβαλλοντικών πόρων, γεγονός που θα επηρεάσει όλο και περισσότερο αρνητικά τα μέσα διαβίωσης των νομάδων και αγροτών[68].

Μια νέα ξηρασία έχει σαρώσει το Κέρας της Αφρικής, προκαλώντας ευρεία μετατόπιση πληθυσμών. Δεδομένου ότι η ξηρασία διαδραματίζει βασικό ρόλο στην ευρύτερη κρίση, είναι σημαντικό να εξεταστεί ο ρόλος της κλιματικής αλλαγής. Αξίζει να επανεξετασθούν τα στοιχεία για να δημιουργηθεί μια σαφής εικόνα της διασύνδεσης μεταξύ της κλιματικής αλλαγής, της ξηρασίας, της πείνας και της μετανάστευσης[69].

Ωστόσο, αυτό το είδος μετανάστευσης απαιτεί πόρους (χρήματα για ενοίκιο, μεταφορές κ.λπ.) και οι άνθρωποι συχνά φθάνουν σε σημείο στο οποίο είναι πολύ φτωχοί για να μεταναστεύσουν. Επομένως, η ξηρασία τους παγιδεύει, αντί να τους αναγκάσει να μετακινηθούν[70].

Β.4. Λάος και Καμπότζη

Καθώς η κλιματική αλλαγή εντείνεται, το ίδιο συμβαίνει και με τις απειλές για το περιβάλλον και τα οικοσυστήματα, επειδή επηρεάζονται από τις διακυμάνσεις των καιρικών παραγόντων όπως η θερμοκρασία, οι βροχοπτώσεις και η ροή των ποταμών.

[68] International Organization for Migration, Dimensions of Crisis on Migration in Somalia, February 2014, https://www.iom.int/files/live/sites/iom/files/Country/docs/Dimensions-of-Crisis-on-Migration-in-Somalia.pdf [τελευταία πρόσβαση: 08/01/2018]

[69] Climate and Migration Coalition, Unpacking climate change and the Horn of Africa crisis, Alex Randall, http://climatemigration.org.uk/climate-change-horn-africa-crisis/ [τελευταία πρόσβαση: 08/01/2018]

[70] Ibid.

Τα τελευταία χρόνια έχουν οδηγήσει σε εκτεταμένες πλημμύρες και ξηρασία, ειδικά στις χώρες της λεκάνης του Μεκόνγκ. Μεταξύ των νοτιότερων χωρών λεκάνης του Μεκόνγκ, το Λάος και η Καμπότζη έχουν χαρακτηριστεί ως οι πλέον ευάλωτες, εν μέρει λόγω της περιορισμένης ικανότητάς τους να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους που σχετίζονται με το κλίμα. Η αλλαγή του κλίματος επηρεάζει τη βιώσιμη ανάπτυξη των περισσοτέρων αναπτυσσόμενων χωρών της Ασίας. Συνδυάζει τις πιέσεις που ασκούνται στους φυσικούς πόρους και το περιβάλλον, οι οποίες με τη σειρά τους έχουν βαθιές επιπτώσεις στην υγεία, την ασφάλεια και τα μέσα διαβίωσης των ανθρώπων - ειδικά των φτωχότερων στρωμάτων[71].

Σύμφωνα με το Εθνικό Γραφείο Διαχείρισης Καταστροφών, εδώ και δεκαετίες το Λάος βιώνει μικρής έντασης ακραίες καιρικές συνθήκες, οι οποίες επηρεάζουν πάνω από το 10% του πληθυσμού. Οι επαναλαμβανόμενες πλημμύρες και ξηρασίες θεωρούνται οι κύριοι φυσικοί κίνδυνοι εκτός από τις πυρκαγιές, τις κατολισθήσεις, τη διάβρωση, τις τροπικές καταιγίδες και τις επιδημίες, ενώ οι πλημμύρες συμβαίνουν κυρίως κατά τη διάρκεια της περιόδου των μουσώνων από τον Μάιο έως τον Σεπτέμβριο[72].

Στην περιοχή της λίμνης Tonle Sap της Καμπότζης, είναι προφανείς οι διασυνδέσεις μεταξύ μετανάστευσης, περιβάλλοντος και όλων των υδάτινων πόρων. Αυτές οι διασυνδέσεις δεν έχουν μελετηθεί ευρέως στην Καμπότζη, παρόλο που η μελέτη της μετανάστευσης που σχετίζεται με το νερό μπορεί να αποδώσει σημαντικές κοινωνικοοικονομικές πληροφορίες για τους αναπτυξιακούς στόχους της λεκάνης του Μεκόνγκ, τις τάσεις αστικοποίησης και τα μελλοντικά προβλήματα στους φτωχούς οικισμούς της Πνομ Πενχ[73].

[71] Phoonsab Thevongsa-International Union for Conservation of Nature**,** Climate change and its impact on the Lao and Cambodian people, 09 May 2012, διαθέσιμο σεhttps://www.iucn.org/content/climate-change-and-its-impact-lao-and-cambodian-people [τελευταία πρόσβαση: 08/01/2018**]**

[72] Ibid.

[73] Ulla Heinonen, Environmental Impact on Migration in Cambodia: Water-related Migration from the Tonle Sap Lake Region**,** 4 September 2016, http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07900620500482865?src=recsys&journalCode=cijw20 [τελευταία πρόσβαση: 08/01/2018]

Γ. Επίλογος-Καταληκτικά συμπεράσματα

Η ιδέα ότι η μετανάστευση σχετίζεται με το κλίμα θα μπορούσε να έχει επιπτώσεις στην ευρωπαϊκή ασφάλεια, καθώς σχετίζεται με τη πιθανότητα μεγάλης εισροής ανθρώπων από τις περιοχές που επηρεάζονται αρνητικά από την αλλαγή του κλίματος. Η αλλαγή του κλίματος ως έκφανση της περιβαλλοντικής διαταραχής, θεωρήθηκε ως «πολλαπλασιαστής απειλών, ο οποίος μεγεθύνει τα υπάρχοντα κοινωνικοοικονομικά και περιβαλλοντικά τρωτά σημεία»[74]. Η μετατόπιση πληθυσμού, εξαρτάται από το παιχνίδι μεταξύ των προϋπαρχόντων προβλημάτων και τις συνέπειες που έχουν επιφέρει οι περιβαλλοντικές διαταραχές. Τις περισσότερες φορές, όπως παρατηρείται και μέσα από τα παραδείγματα των άνωθεν αναφερόμενων χωρών, η μετακίνηση πληθυσμού δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τις καταστροφές που έχουν επιφέρει οι κλιματικές/ περιβαλλοντικές διαταραχές. Η κινητήρια δύναμη είναι η φυσική καταστροφή, όμως δεν είναι αυτή καθεαυτή η αιτία που οδηγεί σε αναγκαστική μετανάστευση, αλλά ο συνδυασμός παραγόντων/συνθηκών.

Βέβαια, ένα από τα σημαντικά ερωτήματα που τίθεται είναι το κατά πόσο αυτά τα πρόσωπα που πλήττονται από τις περιβαλλοντικές συνέπειες μπορούν να προστατευθούν νομικά. Σημειώθηκε παραπάνω ότι η Σύμβαση της Γενεύης του 1951, δεν περιλαμβάνει την κατηγορία των προσώπων που αιτούνται διεθνή προστασία εξαιτίας περιβαλλοντικών/ κλιματικών διαταραχών. Κάποιοι θεωρητικοί εναντιώνονται στην ιδέα της διασταλτικής ερμηνείας της Σύμβασης της Γενεύης του 1951, ώστε να εφαρμοσθεί ο ορισμός του «πρόσφυγα» σε περιπτώσεις εκτοπισμού προσώπων λόγω περιβαλλοντικών αιτιών, και στον αντίποδα προτείνουν την δημιουργία νέου νομικού πλαισίου προστασίας, συγκεκριμένα για κατηγορίες προσώπων που μετακινούνται βιαίως λόγω περιβαλλοντικών διαταραχών[75]. Επιπρόσθετα έχει προταθεί ως λύση, η περίπτωση απόδοσης επικουρικής προστασίας, καθώς η συμπληρωματική προστασία- μέσα από τις αποφάσεις των αρχών απόδοσης καθεστώτος ασύλου- έχει αυξήσει τις κατηγορίες προσώπων που δικαιούνται

[74] McAdam, J. (2012)., "*Climate Change, Forced Migration, and International Law*", Oxford: Oxford University Press

[75] Biermann F, Boas I. 2010. Preparing for a warmer world: towards a global governance system toprotect climate refugees. *Global Environmental Politics* 10 (1), σελ.60–88.

διεθνούς προστασίας, με αποτέλεσμα τη χορήγηση ασύλου σε άτομα, των οποίων οι ισχυρισμοί δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της σύμβασης της Γενεύης του 1951[76]. Η συμπληρωματική προστασία μπορεί ενδεχομένως να ανταποκριθεί πιο αποτελεσματικά στις σημερινές αυξημένες απαιτήσεις διεθνούς προστασίας, και στις σύγχρονες κοινωνικές εξελίξεις, καθώς επεκτείνει τη διεθνή νομική ευθύνη των κρατών σε κατηγορίες μεταναστών εκτός των προσφύγων.

Ο ορισμός του περιβαλλοντικού πρόσφυγα εξελίσσεται διαρκώς, καθώς οι περιβαλλοντικές αλλαγές γίνονται ορατές, ομοίως και τα αποτελέσματα αυτών. Όπως είδαμε, η πρώτη επίκληση του ορισμού έγινε τη δεκαετία του 1970, και μέχρι σήμερα υπάρχει διαμάχη μεταξύ ερευνητών και αμφισβήτηση περί της ορθότητας του όρου. Σύμφωνα με στατιστικά του Ύπατου Αρμοστή του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, μεταξύ 2008 και 2015, 203 εκατομμύρια άνθρωποι εκτοπίστηκαν λόγω φυσικών καταστροφών, οι οποίοι συνθέτουν λιγότερο από το 30% του παγκόσμιου πληθυσμού[77]. Περιβαλλοντικές αλλαγές διαταράσσουν την κινητικότητα του πληθυσμού, όπως διαφαίνεται στις χώρες της Αφρικής και της Ασίας. Για παράδειγμα, το Μπαγκλαντές συγκαταλέγεται μεταξύ των χωρών, με τις περισσότερες αιτήσεις διεθνούς προστασίας κατά το τελευταίο έτος στην Ευρώπη(περίπου 18.000 κατά τους πρώτους μήνες του 2017). Οι περιβαλλοντικές διαταραχές αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα της σύγχρονης κοινωνίας, με ραγδαίες επιπτώσεις στην γεωγραφική κατανομή του ανθρώπινου πληθυσμού. Οι μέλλουσες προσφυγικές κρίσεις θα πάρουν τη μορφή της μαζικής εισροής προσώπων εξαιτίας επιπτώσεων από περιβαλλοντικές διαταραχές και αυτό προϋποθέτει ένα διεθνές πλαίσιο προστασίας, είτε την διεύρυνση της ήδη υφιστάμενης νομοθεσίας, είτε την εδραίωση ενός νέου διεθνούς και ευρωπαϊκού νομοθετικού πλαισίου που θα αναφέρεται στην κατηγορία των προσώπων που έχουν εκτοπισθεί λόγω περιβαλλοντικών διαταραχών.

[76] Feller, E., Türk, V. and Nicholson, F. (2003). Refugee protection in international law. Cambridge, UK: Cambridge University Press

[77] UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Climate Change and Disaster Displacement: An Overview of UNHCR's role*, 2017, διαθέσιμο σε: http://www.refworld.org/docid/5975a7960.html, σελ.1[τελευταία πρόσβαση: 08/01/2018]

ΠΗΓΕΣ

Ξενόγλωσσες Πηγές

UN Instrument
United Nations, (1951). Convention Relating to the Status of Refugees
Περιφερειακά νομικά κείμενα
Cartagena Declaration on Refugees, Colloquium on the International Protection of Refugees in Central America, Mexico and Panama, 22 November 1984

African Union, (1969). Convention Governing Specific Aspects of Refugee Problems in Africa. African Union, (1981). African Charter on Human and Peoples' Rights.

Άρθρα, βιβλία
Bell, Derek R. "Environmental Refugees: What Rights? Which Duties?" Res Publica 10.2 (0ADAD): 135–152

Biermann F, Boas I. 2010. Preparing for a warmer world: towards a global governance system toprotect climate refugees. *Global Environmental Politics* **10** (1): 60–88

Black Richard,(2001), " Environmental refugees: myth or reality? ",University of Sussex, New Issues In Refugee Research, Working Paper No. 34

Brittan J Bush (2013), "Redefining Environmental Refugees", Georgetown *Immigration Law Journal*, Vol. 27:553-577

Cooper, J.B. (1998), "Environmental Refugees: Meeting the Requirements of the Refugee Definition", *N.Y.U. Environmental Law Journal*, 6, σελ. 480-529

David Keane (2004), The Environmental Causes and Consequences of Migration: A Search for the Meaning of Environmental Refugees, *16 Geo. Int'l Envtl. L. Rev.*, σελ.210-223

Essam E1-Hinnawi, Environmental Refugees 4 (Nairobi: U.N. Environmental Programme 1985

Giannini T., Docherty.B., "Confronting a Rising Tide : A Proposal for a Convention on Climate Change Refugees", *Harvard Environmental Law Review*, vol. 33, no. 2, 2009, p. 349-403

Johnson Story Laura (2010), Environment, Security and Environmental Refugees, 1 J. Animal & Envtl. L.

Kälin, W. and Schrepfer, N. (2012). Protecting People Crossing Borders the Context of Climate Change Normative Gaps and Possible Approaches

Kniveton, D., P. Rowhani and M. Martin (2013), "Future migration in the context of climate change", Climate Change Related Migration in Bangladesh, Briefing Paper No. 3.

Kolmannskog, V. (2012), Climate Change, Environmental Displacement and International Law, Journal of International Development, 24(8), 1071–1081

McAdam, J. (2012). Climate Change, Forced Migration, and International Law. Oxford: Oxford University Press

Morrissey, J.,(2012), "Rethinking the 'debate on environmental refugees": from "maximilists and minimalists" to "proponents and critics" , *Journal of Political Ecology 19:36-49*

Ramlogan, R. (2004), *The developing world and the environment*, Lanham, MD: University Press of America

Simran Dolla (2015), "International legal protection for climate refugees: Where lies the haven for the Maldivian people?", *Journal of Sustainable Development Law and Policy*, Vo.6, No.1, σελ.1-30
Stijn Neuteleers, "Environmental Refugees, A misleading Notion for a genuine problem", Ethical perspectives 18, no.2 (2011): 229-248

Feller, E., Türk, V. and Nicholson, F. (2003), Refugee protection in international law. Cambridge, UK: Cambridge University Press

Διαδικτυακές πηγές

Ulla Heinonen, Environmental Impact on Migration in Cambodia: Water-related Migration from the Tonle Sap Lake Region, 4 September 2016**,** http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07900620500482865?src=recsys&journalCode=cijw20

E.J. MEEKING, A Study of Climate Change Induced Migration in Somalia, December 2013, http://www.e-ir.info/2013/12/23/a-study-of-climate-change-induced-migration-in-somalia/

International Organization for Migration, Dimensions of Crisis on Migration in Somalia, February 2014, https://www.iom.int/files/live/sites/iom/files/Country/docs/Dimensions-of-Crisis-on-Migration-in-Somalia.pdf

Climate and Migration Coalition, Unpacking climate change and the Horn of Africa crisis, Alex Randall, http://climatemigration.org.uk/climate-change-horn-africa-crisis/

IUCN, Climate change and its impact on the Lao and Cambodian people, 09 Μαΐου 2012, https://www.iucn.org/content/climate-change-and-its-impact-lao-and-cambodian-people

Katha Kartiki (2011) Climate change and migration: a case study from rural Bangladesh, Gender & Development, Vol.19:1,σελ.23-38, διαθέσιμο σε DOI: 10.1080/13552074.2011.554017

Government of Bangladesh, Cyclone Sidr in Bangladesh: Damage, loss, and needs assessment for disaster recovery and reconstruction, 30 April 2008, διαθέσιμο σε https://reliefweb.int/report/bangladesh/cyclone-sidr-bangladesh-damage-loss-and-needs-assessment-disaster-recovery-and

International Organization for Migration, Assessing the Climate Change Environmental Degradation and Migration Nexus in South Asia, December 2016, https://publications.iom.int/system/files/pdf/environmental_degradation_nexus_in_south_asia.pdf

The guardian, Boats pass over where our land was': Bangladesh's climate refugees – photo essay, 4 January 2018, διαθέσιμο σε https://www.theguardian.com/global-development/2018/jan/04/bangladesh-climate-refugees-john-vidal-photo-essay

Directorate-General for Internal Policies(2011), "Climate Refugees" - Legal and policy responses to environmentally induced migration, διαθέσιμο σε http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/462422/IPOL-LIBE_ET%282011%29462422_EN.pdf

Ammer, M., Mayrhofer, M, Randall, A. & Salsbury, J. (2014) TIME TO ACT - How the EU Can Lead on Climate Change and Migration, http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/migration_in_response_to_environmental_change_51si_en.pdf

Aryn Baker, How Climate Change Is Behind the Surge of Migrants in Europe, 7 September 2015, http://time.com/4024210/climate-change-migrants/

The Indipendent- Lizzie Dearden, Bangladesh is now the single biggest country of origin for refugees on boats as new route to Europe emerges, 5 May 2017, διαθέσιμο σε http://www.independent.co.uk/news/world/europe/refugee-crisis-migrants-bangladesh-libya-italy-numbers-smuggling-dhaka-dubai-turkey-detained-a7713911.html

European Union: European Asylum Support Office (EASO), *EASO Country of Origin Information Report. Bangladesh Country Overview*, December 2017, available at: http://www.refworld.org/docid/5a3ba6004.html

International Organization for Migration, Assessing the Climate Change Environmental Degradation and Migration Nexus in South Asia, December 2016, https://publications.iom.int/system/files/pdf/environmental_degradation_nexus_in_south_asia.pdf

UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *As sea levels rise, Bangladeshis seek higher ground*, 15 December 2015, available at: http://www.refworld.org/docid/569363044.html

U.S. Central Intelligence Agency (CIA), The World Factbook, Bangladesh, τμήμα Population, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bg.html

Focus Economics, Bangladesh Economic Outlook, 19/09/2017, διαθέσιμο σε https://www.focus-economics.com/countries/bangladesh

European Commission, Migration and environmental change: examining the relationship, September 2015, http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/migration_in_response_to_environmental_change_51si_en.pdf

Baher Kamal, Climate Migrants Might Reach One Billion by 2050, 21 Aug 2017, διαθέσιμο σε https://reliefweb.int/report/world/climate-migrants-might-reach-one-billion-2050

IOM, Migration and Climate Change, https://www.iom.int/migration-and-climate-change-

Directorate-General for Internal Policies (2011), "Climate Refugees" - Legal and policy responses to environmentally induced migration, διαθέσιμο σε http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/462422/IPOL-LIBE_ET%282011%29462422_EN.pdf

Ammer, M., Mayrhofer, M, Randall, A. & Salsbury, J. (2014) TIME TO ACT - How the EU Can Lead on Climate Change and Migration, http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/migration_in_response_to_environmental_change_51si_en.pdf

Aryn Baker, How Climate Change Is Behind the Surge of Migrants in Europe, 7 September 2015, http://time.com/4024210/climate-change-migrants/

Phoonsab Thevongsa-International Union for Conservation of Nature, Climate change and its impact on the Lao and Cambodian people**,** 09 May 2012**, διαθέσιμο σε**https://www.iucn.org/content/climate-change-and-its-impact-lao-and-cambodian-people

Ελληνικές Πηγές

Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες (2012), Οι πρόσφυγες του κόσμου. Σε αναζήτηση αλληλεγγύης, Σύνοψη

Γραφείο του Ύπατου Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, «Εγχειρίδιο για τις Διαδικασίες και τα Κριτήρια Καθορισμού του Καθεστώτος του Πρόσφυγα», Στ' έκδοση, 2009